

”ה’ אורי וישעי”-על מזמור כ”ז בתהילים

הרב אלחנן סמט

רבנן פתרי קרא בראש השנה ויום הכיפורים :
”אורי” - בראש השנה שהוא יום הדין. שנאמר (תהלים לז, ו): ”והוציא כאור צדקך ומשפטך
כצהרים”.
”וישעי” - ביום הכיפורים שיושיענו וימחול לנו על כל עונותינו.
(מדרש תהלים, כז)

- א. פתיחה
- ב. חלוקת המזמור וביאורו
- ג. פניית האדם אל ה’

א. פתיחה

יותר ממאה פעמים נאמר מזמור זה בקהילות האשכנזים בימי הרחמים שמראש חודש אלול ועד שמיני-עצרת, פעמיים בכל יום¹. עקב כך קשור המזמור בתודעתנו בקשר הדוק לימי הדין והרחמים, ראש השנה ויום הכפורים. הבה נתבונן בו במזמורנו מצד עצמו, ונראה עד כמה מתאים הוא לימים אלו.

הדבר הראשון שעלינו לתת עליו את הדעת, לאחר שנתבררו לנו פירושי המילים והפסוקים שבמזמור², הוא מבנהו. לא חלוקתו לפסוקאות על פי העניין המתחלף, כפי שרגילים פרשנים חדשים שונים לעשות בפירושיהם, אלא ניסיון לעמוד על תוכניתו הכללית של המזמור, על פי

¹ התיעוד הראשון של מנהג זה מצוי כנראה בסידור ר’ שבתי מראשקוב (תקמ”ח). מנהג זה נתלה במדרש חז”ל שהובא בראש הדברים. בתחילתו היה המנהג לומר מזמור זה עד יום כיפור. לאחר שהמנהג כבר היה קיים, הוסיפו ודרשו - מה שאין לו כל מקור בדברי חז”ל - ”כי יצפנני בסכה” - זה סוכות. נראה שמחמת זאת הוסיפו לומר את המזמור עד לאחר הושענא-רבה. יש לציין כי בני עדות המזרח אומרים מזמור זה בתפילת כל ימי השנה.

² אין במזמורנו קשיים רבים המחייבים מאמץ פרשני מיוחד. נעיר כאן שתי הערות פרשניות. בפסוק ד מצהיר המשורר ”אחת שאלתי מאת ה’”, והנה בפירוט שאלתו האחת אתה מוצא שש שאלות: א. ”שבתי בבית ה’ כל ימי חיי” (וכבר כאן ישנה משאלה רחבה מני ים!) ב. ”לחזות בנעם ה’” ג. ”ולבקר בהיכלו”. ד. ”כי יצפנני בסכה ביום רעה” ה. ”יסתרני בסתר אהלו” ו. ”בצור ירוממני”.

כל שש המשאלות הללו, באמת אחת הן, אלא שזו מתגלמת בשתי צורות יסודיות המתאימות לנסיבות חיינו המשתנות של המבקש: בימי שלום ורוגע הוא מבקש לשבת בבית ה’ כדי לחזות בנעם ה’ ולבקר בהיכלו. אולם בימי רעה שעלולים לבא עליו הוא מבקש ש**בית ה’ והיכלו** יהפכו לו **לסוכה ולאהל** שבהם יסתירהו ה’, **ולצור** שבו ירומם את ראשו כנגד אויביו. הבית וההיכל הם הם הסוכה האהל והצור. כולם דימויים שונים לדבר אחד: לקרבת ה’ שיזכה בה המשורר **כל ימי חיינו**.

בפסוק ח נאמר: ”לך אמר לבי בקשו פני, את פניך ה’ אבקש”. הבנתו של פסוק זה תלוייה בתיבה ”לך”. ראב”ע מפרש זאת עפ”י ר’ משה גייקטילא: ”אמר ר’ משה כי ילך” - בעבורך, כמו (בראשית כ, ג) ’אמרי לי אחי הואי...’ וכך רש”י: ”בשבילך, בשליחותך אומר לי לבי בקשו כולכם, ישראל, את פני ואני שומע לו: יאת פניך ה’ אבקשי”.

בחנים אובייקטיביים ככל האפשר. ניסיון כזה יגלה לעינינו בנקל, כי המזמור בנוי משני חלקים שאורכם דומה³, ומשפט סיום המצוי בסופו של המזמור, ומשמש מעין מסקנה דידיקטית לשני החלקים גם יחד.

ב. חלוקת המזמור וביאורו

נעתיק כאן את המזמור על פי המבנה המוצע, ולאחר מכן נבסס את הצעתנו:

א.	לדוד	א	ב
ה' אורי וישעי ממי אירא /	ז.	שמע ה' קולי אקרא / וחנני וענני.	
ה' מעוז חיי ממי אפחד.	ח.	לך אמר לבי: בקשו פני /	
בקרוב עלי מרעים לאכל את בשרי /		את פניך ה' אבקש.	
צרי ואיבי לי המה כשלו ונפלו.	ט.	אל תסתר פניך ממני /	
אם תחנה עלי מחנה, לא יירא לבי /		אל תט באף עבדך /	
אם תקום עלי מלחמה, בזאת אני בוטח.		עזרתי היית /	
אחת שאלתי מאת ה' / אותה אבקש	ד.	אל תטשני ואל תעזבני אלקי ישעי.	
שבתי בבית ה' כל ימי חיי /	י.	כי אבי ואמי עזבוני / וה' יאספני.	
לחזות בנעם ה' / ולבקר בהיכלו.	יא.	הורני ה' דרכך /	
כי יצפנני בסכה ביום רעה /		ונחני בארח מישור למען שוררי.	
יסתרני בסתר אהלו / בצור ירוממני.	יב.	אל תתנני בנפש צרי /	
ועתה, ירום ראשי על איבי סביבותי	ו.	כי קמו בי עדי שקר ויפח חמס.	
ואזבחה באהלו זבחי תרועה /	יג.	לולא האמנתי לראות /	
אשירה ואזמרה לה'.		בטוב ה' בארץ חיים.	
קוה אל ה', חזק ויאמץ לברך, וקוה אל ה'.	יד.		

הבסיס העיקרי לחלוקת המזמור לשני חלקים הוא כמובן ביחס המובע בין המדבר במזמור בגוף ראשון (להלן "המשורר") לבין ה'. בחלקו הראשון של המזמור לכל אורכו, מדבר המשורר על ה', כנסתר, ואין בו אף לא פנייה אחת אל ה' כנוכח, אף לא כשהוא שוטח את בקשתו האחת מאת ה' (ד-ה) ואף לא כשהוא מתאר את שירתו וזמרתו העתידיים לה' (ו). מאידך, חלקו השני של המזמור מתאפיין בפניית המשורר אל ה' כנוכח, מלבד בשני פסוקים (י ו-יג) שאין בהם כדי לשנות את האווירה הכללית בחלק זה. הפסוק האחרון (יד), נבדל בעליל משני חלקי המזמור גם יחד, בכך שאין בו עוד דיבורו של המשורר על עצמו בגוף ראשון, אלא פנייה אל נוכח כל שהוא (הקורא, השומע) לשם חיזוקו ואימוצו בתקוותו אל ה'. על כן אמרנו כי פסוק זה מהווה מסקנה דידיקטית של המזמור כולו.

³ אף שבחלק א' ששה פסוקים ובחלק ב' שבעה (ראה להלן), הרי שווים הם במספר הקבלותיהם, ואילו מספר המילים בחלק א' גדול (בשלש-עשרה) מזה שבחלק ב'. דבר זה נובע מן המשפטים הארוכים והחגיגיים המאפיינים את חלק א', לעומת המשפטים הקצרים והמקוטעים המאפיינים את חלק ב'.

מובן כי ההבחנה הפורמלית הזו בין חלקי המזמור אינה אלא ביטוי להבדל מהותי הקיים ביניהם. בשני חלקי מזמורנו מתוארים מצבי נפש שונים מאד זה מזה שבהם נתון המשורר. אולי מוטב לומר, שתי עמדות דתיות שונות, שתי מערכות קשר שונות בין המשורר לאלוקיו. המוטיב המשותף לשני חלקי המזמור - בקשת ההצלה מן האויבים, אין בו כדי לטשטש את השוני הרב בין שני חלקיו.

בחלקו הראשון של המזמור מובעת עמדה דתית של בטחון מוחלט בה', בטחון ללא כל נדנדוד שבנפש. אמנם מודע הוא המשורר לקיומם של צרים ואויבים החורשים עליו רעה והעלולים לקרוב עליו לאכול את בשרו, צופה הוא אפשרות של מלחמה שתקום עליו וחושש מפני יום רעה העתיד לבוא. אולם אין בכל אלו לערער ולו במעט את בטחונו הגמור בה' כי יצילנו מאויביו. מחמת רגש הבטחון הזה נובע מקצבם החגיגי של המשפטים בחלק א' ואופיים הדקלרטיבי. אף בהביע המשורר את בקשתו האחת מאת ה', אין בלבו כל פקפוק בקבלתה של בקשתו זו 'כי יצפננו ה' בסוכה ביום רעה', והוא רואה לנגד עיניו את נצחונו העתידי על אויביו כתמונה המתרחשת בהווה: "ועתה ירום ראשי על אויבי סביבותי". הוא מסיים את דבריו בדרך ההולמת מאד את האווירה הכללית השוררת בחלק זה: הוא עתיד לזבוח זבחי תרועה באהל ה' כתודה על הצלתו, בשירה ובזימרה לה'.

הדיבור על ה' כנסתר בחלק זה, תואם את הבטחון השקט של המשורר. הוא חש בנוכחותו המתמדת של אלוקיו ברקע הנסתר של מציאות חייו, ועל כן אין הוא חש צורך בפנייה ישירה אל ה' כנוכח. פנייה אל ה' כנוכח מלמדת לעיתים דווקא על תחושת מצוקה והסתר פנים. ואכן, זו התחושה המפעמת את המשורר בחלקו השני של המזמור⁴. הניגוד בהלך הנפש בין שני החלקים ובעמדת המשורר ביחס לה', בא לידי ביטוי מידי במתח שבין סיום חלק א' לפתיחת חלק ב': בעוד סיומו של החלק הראשון הוא בתרועת שמחה, בקולות שירה וזמרה לה' שהציל את המשורר, פותח החלק השני בקול שוועה ל-לוהים של מי שמצוי במצוקה ובאי ודאות ביחס להיענות ה' אליו: "שמע ה' קולי אקרא, וחנני וענני". עמידה זו לפני ה' הולכת ונמשכת לכל אורך החלק הזה: אין אדם אומר "אל תסתר פניך ממני" אלא אם כן הוא חש בהסתר פנים. יותר מכך: המשורר חושש מפני אף ה' אשר יטה אותו מדרכו, ועל כן הוא מבקש "אל תט באף עבדך". בחלקו הראשון של המזמור לא מעיב כל חשש או צל של חרון אף, הסתר פנים, נטישה ועזיבה של ה' את המשורר. שם רק אור וישע ונעם ה' על המשורר.

מאלפת השוואת ביטויי השלילה בשני חלקי המזמור. שלושה כאלו מצויים בחלקו הראשון: "ממי אירא" (שמשמעו: לא אירא מאיש) "ממי אפחד" "לא יירא לבי", והם כלולים במשפטי חיווי שעניינם אחד: הבטחון הגמור, ללא כל סייג, בישועת ה'. בחלקו השני של המזמור מכוונים כל ביטויי השלילה כבקשה אל ה': "אל תסתר פניך... אל תט באף... אל תטשני ואל תעזבני... אל תתנני בנפש צרי...". חמש הבקשות הללו מביעות רגש של חרדה וחוסר בטחון שבהם נתון המשורר.

רק בסיומו של החלק השני מפציע רגש הבטחון, והוא חשאי ומהוסס: "לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים...". מתוך משפט החיווי הזה המנוסח בדרך השלילה המותנית, בוקע החיוב: אכן

⁴ על השימוש באמצעי של "נוכח" ו"נסתר" ביחס לה', ראה את דבריו של א"ל שטראוס במאמרו היפה על מזמור כ"ג ("על שלושה מזמורי תהלים", בדרכי הספרות - עמ' 69-70): "המשוררים השתמשו לא אחת בכוח זה, כדי להרחיק מעלינו או לקרב אלינו את הנושא... דווקא בשעת המבחן, בגיא צלמוות, מורגשת קרבת האלוקות, שכאילו נסוגה קודם למרחק הידיעה הבטוחה...".

מאמין אני כי אראה בטוב ה' עוד בארץ החיים⁵, שאם לא כן... אין המשורר משלים את דבריו, כמו חושש הוא לומר בפירוש כמה רע היה אז מצבו⁶.

צא וראה מה רב הפער בין תרועת הבטחון הפותחת את מזמורנו "ה' אורי וישעי ממי אירא... לא ירא לבי... בזאת אני בוטח", לבין הבעת האמונה השברירית שבסופו "לולא האמנתי...". הראשונה מנוסחת כוודאות גמורה, והיא מתייחסת להווה שבו נאמרים הדברים⁷, ואילו השנייה מנוסחת בדרך מפותלת, והיא מבטאת אמונה כי **בעתיד** יזכה המשורר לראות בטוב ה' בארץ חיים, אך בהווה הוא עדיין מצוי בעמק הבכא.

ג. פניית האדם אל ה'

נוכל לנסח את האופי המנוגד בין שני חלקי המזמור גם בדרך זו: חלקו הראשון של המזמור טבוע בחותם פעילות משמים ארצה, "מלמעלה למטה". ה' הוא המאיר לאדם ומושיעו, ואילו האדם הזוכה לחסדי ה', פסיבי לגמרי. אף נצחוננו על אויביו, אינו תולדת מאמציו האנושיים, אלא הוא תוצאה "אוטומטית" כביכול, מהגנת ה' אשר הצפינו בסוכתו ורומם בצור ראשו.

המעשה האקטיבי היחיד של האדם הוא ההודאה לה' שהצילו, הודאה בזבחי תרועה בשירה ובזימרה.

חלק זה של המזמור פותח בשם ה' ומסיים בו. הפתיחה היא בבחינת "דודי לי" - "ה' אורי וישעי" - והיא הקובעת את המשך אופיו של חלק זה, ואילו הסיום (ורק הוא) הוא בבחינת "ואני לו" - "אשירה ואזמרה לה'".

היפוך הדבר בחלק השני של המזמור: כאן הכיוון הוא "מלמטה למעלה". כאן האדם הוא הפונה אל ה' פנייה נמרצת כשהוא מצוי בתחושה של הסתר-פנים. גם פתיחתו של חלק זה היא המסמנת את אופיו: "שמע ה' קולי אקרא" - "אני לדודי". רק בסיומו של חלק זה משתנה כיוון הפעילות, בהבעת האמונה כי טוב ה' יראה בארץ לעיני האדם - "ודודי לי".

ההבדלים בין שני חלקי המזמור נראים כה תהומיים, עד שעולה השאלה האם אחיד הוא מזמורנו. בין שני חלקי המזמור קיימות מספר זיקות לשוניות המלמדות על אחדות המזמור⁸ מחד, אך

⁵ "ארץ-חיים" לפי פשט המילים ולפי הקשרן במזמור היא "זה העולם", כפי שפירשו בעל-המצודות ועמוס חכם בדעת-מקרא.

⁶ לא כן פירשו הפרשנים הראשונים. הם קשרו פסוק זה למה שלפניו "כי קמו בי עדי שקר" וכילוני "לולא האמנתי..." (רש"י). פירוש פסוקנו כפי שהוא למעלה, מזכיר פסוקים דומים בספר תהלים: "לולי ה' עזרתה לי - כמעט שכנה דומה נפשי" (צד, יז); "לולי תורתך שעשעי - אז אבדתי בעניי" (קט, צב); "לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם - אזי חיים בלעוננו" (קכד, ב-ג).

⁷ כוונת הדברים: "ה' אורי וישעי ומעוז חיי" כבר עתה בהווה. לעומת טוב ה' שעדיין אינו נראה בארץ חיים.

⁸ שש פעמים נזכר שם ה' בחלק הראשון של המזמור. חלק זה פותח בשם ה' ומסיים בו. אף בחלק השני נזכר שם ה' שש פעמים, אלא שבפעם השלישית הוא נזכר כ"אלקי ישעי", ולא כמו שאר הפעמים בשם הוי"ה.

פסוק הסיום של המזמור מהווה, כאמור למעלה, מסקנה משותפת לשני חלקי המזמור. פסוק זה חתום בחותם הכפילות, כמו מזמורנו כולו: "קוה אל ה'... וקוה אל ה'". אפשר כי קריאה כפולה זו נועדה לסיים כל אחת ממחציותיו של המזמור: קוה אל ה' - כשאתה מצוי בשלוות הבטחון כבחלק א' של המזמור, וקוה אל ה' - אף כשאתה מצוי בעמק הבכא של צרותיך ובתחושה קשה של הסתר פנים. אם צודק פירושנו, משלים הפסוק האחרון, פסוק י"ד, שבע הזכרות של שם ה' בכל מחצית של המזמור.

מאידך דווקא הדמיון הלשוני ממחיש את השוני הגדול בעמדת המשורר בכל אחד מחלקיו. נציין זיקות אלו ונוסיף ברמיזה את המשתמע מהן:

1. א. "ה' אורי וישעי" - עובדה - ט. "אל תעזבני אלקי ישעי" - בקשה
  2. ב. "צרי ואיבי לי המה כשלו ונפלו" - יב. "אל תתנני בנפש צרי"
  3. ג. "אם תקום עלי מלחמה" - אפשרות - יב. "כי קמו בי עדי שקר" - עובדה
  4. ד. "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש" - ח. "את פניך ה' אבקש"
- מושא בקשתו של המשורר בחלק א' הוא "שבתי בבית ה'" - מצב מסויים של קרבת ה' שבו יהא נתון המשורר. אולם מושא בקשתו בחלק ב' הוא "פני ה'" - נוכחותו הבלתי אמצעית.
5. ה. "... ביום רעה יסתרני בסתר אהלו" - ט. "אל תסתר פניך ממני".

כל אחד מפסוקים אלו מהווה המשך בקשתו של המשורר שנידונה בסעיף הקודם. ההבדל שבין הבקשות שעמדנו עליו בסעיף הקודם, מתייחס גם להמשכן כאן.

מעתה יש לשאול, מה משמעות חיבורם זה לזה של שני חלקי המזמור השונים כל כך באופיים, ובסדר זה דווקא? אם היו שני חלקי המזמור מצויים בסדר הפוך, ניתן היה לומר כי סדרם הוא כרונולוגי: תחילה עבר המשורר מצוקה קשה וחרדת הסתר-פנים, ונשא תפילה נואשת להצלתו. לאחר שנושע, נשא מזמור המבטא את בטחונו המוחלט בעזרת ה' גם בעתיד. ואכן סדר כזה אנו מוצאים בכמה וכמה מזמורים.⁹ אולם במזמורנו הסדר הוא הפוך, ועל כן לא ניתן לראות את שני חלקיו כמתייחסים לארוע אחד אשר סביבו הם מתקדמים על ציר הזמן.¹⁰

לא פתרון הרמוניסטי נחוץ כאן¹¹, אלא דווקא ראיית השניות שבמזמור כביטוי לשניות במצבו של האדם לפני אלוקיו. בחייו של האדם ישנם מצבים, שבהם העמדה הדתית הנאותה היא זו המבוטאת בחלקו הראשון של מזמורנו, וישנם מצבים אחרים בחייו, שדווקא חלקו השני של המזמור נותן להם ביטוי נאמן.

את מסתו הידועה "מה דורך מדוד"¹² פותח הרב סולובייצ'יק זצ"ל בפרק שכותרתו "בחינת ראש השנה ויום הכיפורים". כבסיס לאבחנה בין שני ימי הדין הללו, משמשות לו שתי התגלויות ה' בהר סיני: בנתינת לוחות ראשונות במעמד פומבי לעיני כל ישראל, ובנתינת לוחות שניות למשה לבדו (נתינה שהיתה על פי המסורת ביום הכיפורים). נביא כאן ציטוטים אחדים מדבריו.

תיאור זה של מבנה המזמור מעיד אל אחדותו ועל תכנית ערוכה של כל חלקיו.

⁹ ראה לדוגמה את המזמור הבא, כ"ח. היחס בין חלקו הראשון (א-ה) לחלקו השני (ו-ח) הפוך מזה שבמזמורנו (בין כל שני חלקים המקבילים עניינית בשני המזמורים, קיימים קשרים לשוניים בולטים).

¹⁰ ניתן היה לטעון בכל זאת כי בחלק א' של המזמור הייתה סכנת האויבים תאורטית בלבד, ועל כן הבעת הבטחון המוחלט בפי המשורר. אולם בחלק ב' הפכה הסכנה לעכשווית ומוחשית ("כי קמו בי עדי שקר") ואז מתערער בטחונו והוא נקלע לחרדה. פרשנות מעין זו מעניקה ממד אירוני למזמור כולו, ממד שהוא רחוק מאד מרוחו ומפשוטו.

¹¹ לפתרון הרמוניסטי חתרו פרשנים רבים, ראשונים ואחרונים, והם נדחקו בשל כך בדרכים שונות.

¹² נדפסה בקובץ מאמריו "בסוד היחיד והיחד", הוצאת אורות ירושלים תשל"ו, החל מעמוד 191.

בראש-השנה אנו שומעים את הד קולו של הקב"ה החוצב להבות אש במעמד הר סיני הראשון לעיני כל בשר, וביום הכיפורים אנו מתייחדים עם משה, שהתייצב בהר והקשיב רב קשב לדממה דקה, שממנה בקע ועלה פלא התשובה וחסדי ה-ל. דיוקן אחר למעמד הר סיני האחרון... אור פלאים לא האיר את דרכו (של משה), לפידי אש לא בערו וערפלי טוהר לא כיתרוהו... משה עלה בהר, הסתכל הנה והנה, ביקש את ה-ל ולא מצאהו... משה לא חדל לבקש את ה-ל, בודד... ומחולחל חרדה גדולה אולי לא ייחשף -לוה ממרומים. רצה ה-ל כי משה יחכה לו הפעם, יבקשהו, יתחנן ויעתור אליו בתפילה. ושעת רצון באה, וה-ל נזדקק ונענה לו... אולם גילוי זה עלה לו למשה ביסורי נפש נענה... בחרדה, חרדת היצור, כשהוא מנותק מן היוצר לרגע קט.

לא ראי יום הזכרון כראי יום הכיפורים. באחד לחודש השביעי יוצא ה-ל לקראת האדם; בעשור לחודש יוצא האדם לקראת ה-ל. ביציאה הפומבית של ה-ל לקראת הכלל גנוז סוד המלכות והדין. ביציאה החשאית של הפרט לקראת ה-ל היושב בסתר, בצל, צפון סוד התשובה.

אמנם כן, האדם יכול להיפגש עם בוראו בשתי דרכים... לפרקים הקב"ה נראה לאדם ומאיר לו את פניו... משביעהו חיות ומרעיף עליו טל תחייה, בלי אשר יחכה לו האדם ימים ולילות, בלי שיחפש ויבקש אותו... ברם לעונות תכופות ה-ל מסתתר... ואז מתחנן האדם "הראני נא את כבודך". אם האדם המבוהל והמטורד, צמא ישועה והרווחה, כמה ל-ל חי, וה-לוהים אינו חש להיפגש עמו, עליו לעשות כמו שעשה משה בבוקר הפלאי ההוא. עליו לבקש את ה-לוהים... בזריזות, בתכיפות, בהתמדה, ביגיעה והתמכרות. כך מבקשים וכך מוצאים את ה-לוהים.